

«УКРАЇНСЬКА ПСАЛТИР» М. О. МАКСИМОВИЧА ЯК ФЕНОМЕН ВІТЧИЗНЯНОЇ БІБЛЕЇСТИКИ: КІЛЬКА ЗАПИТАНЬ ДО ТЕКСТУ¹

Статтю присвячено кільком малодослідженим сторінкам з історії українських перекладів Біблії.

Вступні зауваження. Нещодавно ми святкували столітню річницю публікації першого повного перекладу Біблії українською мовою. Ця подія виявила суттєву ознаку вітчизняної культури, яка ріднить її з іншими національними культурами європейського християнського світу. Адже для усіх без винятку християнських народів інтеграція біблійного слова - і як сакрального тексту, що увиразнює та опредметнює практику взаємодії зі священним світом, і як артефакту, що є ретранслятором тисячолітнього духовного та суспільного досвіду людства - ставала смислоформуючим стрижнем поступу тієї чи тієї національної культури, духовності, суспільної та особистої моральності, врешті-решт - навіть розвитку форм соціального побуту, оскільки останні завжди визначалися біблійними моральними й суспільними ідеалами та цінностями.

Згадаймо хоча б, як ціла низка європейських народів, отримавши кілька сотень років тому зусиллями своїх релігійних реформаторів переклади Святого Письма рідною мовою, започаткували фактичний розвиток національних книжних мов та національних літератур. Або, як насправді надприродна ідея рівності усіх людей перед Богом та цінності кожної людини як носія образу Божого, виплекана на ґрунті довіри до біблійних істин про створення світу та людства, стала джерелом бурхливого поступу у галузі права та політики і втілилася у славнозвісній хартії та декларації.

Тож шлях українців до Біблії, а особливо - до Біблії рідною мовою, вартий того, щоб стати предметом особливої, тривалої, прискіпливої уваги та ретельного, докладного, ґрунтовного дослідження - в усіх його моментах та сюжетах. Окрім суто історичного, суто академічного інтересу до «минувшини», ця теза зміцнюється ще й тією доволі суворою духовно-інтелектуальною, культурно-політико-ідеологічною та, мабуть, і моральною обставиною, що цей шлях подосі не може вважатися до кінця пройденим.

Науково-історичне відтворення та філософсько-культурологічне осмислення цього досвіду має важливе теоретичне значення. Насамперед - через свою новизну на нинішньому відтинку розвитку української історичної та гуманітарної науки. По-друге, тому, що цей досвід дасть змогу розширити горизонти знань про тенденції розвитку української духовної культури, залучити новий дослідницький матеріал і розширити межі як літературного, так і культурно-історичного контексту для аналізу. Практична важливість виявляється як в інституційному, так і у культурно-просвітницькому вимірах, у можливості зробити внесок у відновлення тягlosti духовно-інтелектуальної традиції, упродовж століть пов'язаної з життям українського народу.

Специфіка літературної та джерельної бази дослідження, в рамках якого написана ця стаття, великою мірою визначається наявними лакунами, спричиненими відомими ідеологічними орієнтаціями, що панували в Україні не лише у радянський період, а й за часів Російської імперії. Лише останніми роками вітчизняна гуманітарна думка повертається до вивчення біблійного тексту в контексті духовної культури українців. Проте навіть реконструкцію історії біблійних перекладів годі вважати завершеною. Трохи більше, але так само недостатньо, зроблено на ниві літературознавчого аналізу біблійних мотивів в українській літературі.

Нині вже виконано або виконуються розвідки, присвячені ролі киево-могилянської та київської духовно-академічної традиції у процесі становлення біблеїстики на теренах України; питання історії біблійних перекладів українською досліджуються та висвітлюються у навчальних та популярних публікаціях. Спостерігаємо сплеск інтересу до становлення української традиції перекладання Святого Письма, пов'язаний передовсім з історією творення першого повного українського перекладу. У цьому контексті останнім часом висвітлювалася насамперед творчість

¹ Стаття написана за матеріалами дослідження, проведеного за підтримки Канадського інституту Українських студій (Торонто).

П. Куліша та І. Пулюя [1]. Слід також відзначити спроби представити узагальнений огляд історії та специфіки біблійних перекладів українською мовою [2], в тому числі не позбавлених тенденцій до ідеалізації та міфологізування [3].

Утім, цілісна та послідовна реконструкція традиції перекладання Біблії українською мовою, історії спроб введення біблійного слова до українського мовного простору і водночас залучення української мовної культури до оформлення та освоєння смислового простору біблійної думки, вимагає однаково уважного ставлення до кожного такого починання, від найперших, особливо здійснених у найнесприятливіші для української культури часи. Саме тому, відзначаючи вже майже хрестоматійне посилання у цьому зв'язку на перекладацьку та літературно-художню творчість Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, наголосимо, що питання ґрунтовного аналізу творчості названих велетнів української культури, а також низки діячів менш відомих, але важливих своєю працею, залишається відкритим.

Через це і з'явилася ця розвідка. В ній із творенням українського біблійного слова пов'язане прізвище, вельми відоме в українській історії та культурі. І потрапило воно у поле нашого зору завдяки дослідницькій зацікавленості історією київської біблеїстики. Великою мірою саме через цю заангажованість нами спочатку було не критично засвоєне одне твердження відомого богослова та історика релігії; в ході подальшого дослідження траплялися і свого роду дослідницькі спокуси, і розчарування, але разом з тим - і відчуття очищення новим знанням та наукової спокути. Далі спробуємо описати пройдений шлях та викласти певні результати - хоч би у першому наближенні, разом із зазначенням незробленого та залишеного на майбутнє - з надією і цікавістю.

Український біблійний переклад Максимовича - I, або Історія однієї спокуси. «Бібліологічний словник» о. А. Меня довго, ще з пізніх радянських часів, був одним з небагатьох текстів, де хоч якось згадувалися постаті та сюжети з історії не лише світової, а й вітчизняної (київської та української загалом) біблієзнавчої науки. Кілька років тому відомості з цього словника [4] досить активно використовувалися нами під час написання підручника з біблієзнавства [5]. Згодом, коли розпочалася праця над докторською дисертацією, присвяченою київській духовно-академічній біблеїстиці ХІХ-початку ХХ ст., деякі статті з цього словника знову привернули нашу увагу.

Зокрема, у пошуках осіб, котрі активно перекладали біблійні тексти у КДА (насамперед представників київської академічної професури, які брали участь у підготовці та здійсненні росій-

ського, т. зв. Синодального перекладу Біблії), ми натрапили на одне твердження о. Меня, що на певний час стало джерелом своєрідної дослідницької спокуси. Так, у статті про професора КДА середини ХІХ ст. І. П. Максимовича (1807-1861) зазначалося, що йому належить український переклад Псалтирі, датований 1859 р. Це ж твердження повторювалося і в іншій статті цього словника, присвяченій українським перекладам Біблії.

Відомість ця, визнаю, спершу аж надто спокушала до того, щоб прийняти її за факт, і це відбувалося, слід сказати, не на порожньому місці. Наша заангажованість у сюжеті, пов'язані із київськими професорами-біблеїстами та загалом в історію українських перекладів Біблії, стала причиною суб'єктивної вибірковості в оцінці й тлумаченні даних. Так, здавалося, що правдоподібність цього факту підтверджується багатьма даними та обставинами з життя професора І. П. Максимовича. Біографічні відомості про нього, згадки про нього сучасників та пізніших істориків свідчать, що І. Максимович, працюючи у КДА, мав безпосередньо дотичність до викладання біблійних мов, проблеми біблійних перекладів та до практичної праці у цій галузі.

По-перше, хоча він і не був знаним філологом-гебраїстом, однак тривалий час у 1836-1861 рр. викладав в Академії давньоєврейську мову. При цьому він перекладав старозавітні книги з давньоєврейської на російську [6]. Крім того, відомим є факт причетності І. П. Максимовича, принаймні на етапі попередньої підготовчої роботи, до створення Синодального перекладу. З цієї праці найвідомішими залишилися перекладені з давньоєврейської на російську перші 17 та початок 18-го розділів 1 книги Царств (1 Сам.), а також книга Еклезіяста. Переклад останньої став предметом обговорення у Санкт-Петербурзі. Про це йдеться, зокрема, у подосі актуальній книзі І. Чистовича, присвяченій історії біблійних перекладів у Росії. Щоправда, до кінця так і не зрозуміло, якою ж мірою переклад Максимовича було враховано при укладенні остаточного варіанта майбутнього Синодального перекладу; скоріш за все, він був критично оцінений редакторами (зокрема, професором СПбДА Д. А. Хвольсоном) і залишився однією з підготовчих версій. Проте зазначалося, що Максимовичів переклад книги Еклезіяста став першим у своєму роді [7]. Крім того, перекладені І. Максимовичем перші 17 розділів першої книги Царств (1 Сам.) були опубліковані у січневому числі «Трудов КДА» за 1861 рік з авторськими передмовою, коментарями та примітками [8].

Отже, професор І. П. Максимович мав-таки І відношення до фахового, академічного перекла-

дання Святого Письма. Причому його перекладацькі заняття припадали на кінець 1850-х - початок 1860-х рр. Усе це начебто підтверджувало ймовірність причетності І. Максимовича до історії української Біблії, а в кожному разі змушувало уважно поставитися до цього твердження та ретельно його перевірити.

Ось тут, визнаємо, і виникла спокуса оголосити про наявність у кінці 50-х років XIX ст. «першого академічного перекладу біблійного тексту українською мовою». Це - з одного боку, а з другого - заявити про причетність бодай когось із представників київської духовно-академічної еліти до тодішніх українських культурницьких змагань. Спокуса була такою сильною, що подібні твердження з'явилися навіть в одній із моїх статей [9]. Ситуація, здавалася досить виграшною з огляду й на те, що тодішні спроби перекласти Святе Письмо українською робилися, як правило, літераторами, тому хоча ці спроби були талановитими художніми парафразами-переспівами, проте не відповідали академічним та богословським нормам перекладу подібного тексту. Перша ж праця, яку можна було вважати власне українським біблійним перекладом, з'явилася дещо пізніше (переклад Нового Завіту П. Морачевського).

Та й «народницький» стереотип, почасти досі живий у нашому сприйнятті української культурної та суспільно-політичної історії, дався тоді взнаки. Оживленню цього стереотипу посприяла одна деталь зі статті о. А. Меня про І. Максимовича: останній був названий там протоієреєм. Ну ось, нарешті, з'явився серед академічного офіціозу професор-священик, що співчував духовно-культурним потребам віруючих українців - така собі фантазія.

Але «іронія долі» (а насправді так: Господь теж жартує з нами - і таки не без користі!) полягала у тому, що саме ця подробиця і стала тим поворотним пунктом, з якого почалося справжнє прояснення ситуації. Спершу саме згадка про протоієрейство І. П. Максимовича спонукала мене до ґрунтовної перевірки джерела та засад легенди про академічного професора-священика та українсько-культуртрегера, що ось-ось народжувалася.

Річ у тому, що життєписні дані І. П. Максимовича, як виявилось, ніде не підтверджують його священицького стану, тим більше - протоієрейського. Навіть у некролозі, де особливо ретельно було виписане ставлення Максимовича до релігійного життя, він постає як дуже побожний, активний у церковному житті, але - мирянин. Немає натяків на ієрейство І. П. Максимовича і в описі його поховальних ритуалів, що теж є показовим [10]. Не знаходимо нічого подібного і у «Малоросійском родословнике» В. Модзалевського [11]. Проте священиком, як виявилось, був

батько професора, П. Д. Максимович (1773-1857), котрий з 1825 р. служив протоієреєм Києво-Подольської Успенської церкви на Подолі, розташованої поблизу Київської Академії [12].

Ця деталь могла бути не єдиною плутаниною у писаннях о. А. Меня, який ніколи не був фаховим істориком, тим більше в українських питаннях. Але вирішальною у цій ситуації була відсутність самого тексту українського перекладу Псалтирі, пов'язаного з іменем І. П. Максимовича - ані в оригінальній формі (рукопис або друківана публікація), ані бодай у якихось цитатах чи згадках. І коли відсутність таких згадок в офіційних біографічних документах ще могла пояснюватися замовчуванням у царські часи всього українського, то мовчання дослідників спонукало до серйозних висновків.

Дедалі важливішим ставало питання: «Чи існував український переклад Псалтирі Максимовича 1859 року»? Де ж саме пролунав той дзвін, відгомін якого ми чуємо в словникових статтях о. А. Меня? Тому далі мені довелося звернути увагу на дослідницьке поле, трохи ширше, ніж просто історія вітчизняної бібліології та біблеїстики. При цьому подальший пошук визначався такими ключовими параметрами, як особа автора, назва тексту та час його створення. Виявилось, що в українській культурній історії 1850-1860-х рр. існував автор на прізвище Максимович й існував текст Псалтирі українською мовою. Про це і йтиметься далі.

Український біблійний переклад Максимовича - 2, або вихід там само, де й вхід. У спробах уточнити, чи таки існував, і якщо так, то в якому вигляді, «український переклад Псалтирі Максимовича 1859 року», мені довелося утримувати у полі зору такі ключові параметри атрибуції досліджуваного об'єкту, як прізвище можливого або ж реального автора, час створення тексту та його назва з можливими варіаціями. Відтак неможливо було не звернутися до літературної спадщини широко знаного у XIX ст. українця, вченого-енциклопедиста, натураліста, культуролога, історика та письменника, М. О. Максимовича (1804-1873). Ця людина була видатним українським культуртрегером, що давало змогу з великим ступенем ймовірності припускати можливість її участі у творенні українського перекладу Біблії. І сталося так, що саме звернення до творчості цього славетного діяча української культури допомогла бодай частково «озвучити» той «дзвін», відлуння якого я колись почув зі словникової статті о. А. Меня і сам спокусився його переспівувати. І виявилось, що, як воно ведеться за давньою мудрістю, вихід із заплутаної ситуації був там само, де й вхід. Тобто існував і автор - Максимович, існувала й українська

Псалтир 1859 (і не лише!) року. Проте не зовсім у той спосіб, як було написано у згаданому біблїологічному словнику.

Старі, т. зв. «дореволюційні» джерела Російської імперії, де відображався життєвий, науковий і творчий шлях М. О. Максимовича, від енциклопедичних статей та науково-історичних розвідок до життєписів [13], акцентували переважно на його історико-культури їх, літературних та етнографічних розвідках та реконструкціях. З останніх найбільше уславили Максимовича добре відомі й популярні свого часу збірки українських пісень [14], збиранню, обробці та впорядкуванню яких славетний українець присвятив десятки років свого життя. Притому офіційні оцінки цього боку активності Максимовича характеризуються намаганнями вписати її в «общерусский» культурний контекст. Відповідно, там немає згадок про причетність М. Максимовича до перекладання Святого Письма українською мовою. Натомість у пізніших джерелах знаходимо відповідні згадки, хоча й побіжні [15] і до того ж не завжди точні [16].

Пряме ж вказування на факт, цікавий для цієї розвідки, знаходимо у бібліографічному покажчику праць М. О. Максимовича, вміщеному у великій радянській антології, присвяченій творчості українських письменників [17]. Серед добробку, опублікованого Максимовичем у 1859 р., там назване перше число літературно-історичного альманаху «Українець», виданого у Москві [18]. А з-поміж уміщених у цьому альманасі творів знаходимо: «Псалмы, переложенные на украинское наречие». Цю низку біблійних псалмів українською мовою: 1-й (с. 1 альманаху), 8-й (с. 4), 11-й (с. 5), 12-й (с. 6), 13-й (с. 7), 14-й (с. 8), 22-й (с. 9), 38-й (с. 10), 41-й (с. 12), 42-й (с. 14), 50-й (с. 15), 51-й (с. 17), 54-й (с. 18), 64-й (с. 21), 69-й (с. 23), 78-й (с. 23), 81-й (с. 25), 83-й (с. 27), 94-й (с. 28), 114-й (с. 30), 124-й (с. 31), 125-й (с. 32), 128-й (с. 32), 132-й (с. 33), 136-й (с. 34), 141-й (с. 35), 143-й (с. 36), 145-й (с. 39), «псалом последний», тобто 151-й у грецькій та церковнослов'янській Біблії (с. 40) - було подано у порядку, згідному з традицією Септуагінти та церковнослов'янської Біблії і в доволі своєрідній українській орфографії. Як свідчить один із пізніших листів М. О. Максимовича, переклад цей (повністю або частково) було зроблено ще 1857 р.

Згодом виявилось, що це була не єдина публікація М. Максимовичем авторської версії біблійних псалмів українською мовою. Наступну таку спробу було здійснено за кілька років. Вона, до речі, не знайшла свого відображення в офіційній бібліографії вченого й письменника. Про цю публікацію мені вдалося дізнатися з одного листа М. О. Максимовича до П. А. Вяземського, дато-

ваного 18 березня 1869 р. і виданого у спеціальній збірці М. Барсуковим [19]. Йдеться ще про п'ять псалмів: 29-й, 35-й, 89-й, 93-й, 101-й, поетичний переклад яких переслано Максимовичем до Львова й уміщено у 10-му, 11-му, 12-му числах тамтешньої «науково-белетристичної прилоги» під назвою «Галичанин» за 1867 рік [20].

Далі, у згаданому листі, у вигляді додатку Максимович умістив власний український віршований переклад ще одного, 103-го біблійного псалма, за визнанням автора, перед тим ніде не публікованого [21]. Завдяки появі збірки Н. Барсукова цей текст з 1901 р. став третьою достовірно встановленою літературною публікацією Максимовичевих біблійних перекладів.

Нарешті, названий лист Максимовича до Вяземського є унікальним у тому сенсі, що він є чи не єдиним містилищем відомостей, які здатні перетворити саму появу перекладу українських псалмів Максимовича з факту культурологічного та історико-літературного на факт, цікавий та змістовний з точки зору історії вітчизняної біблїєстики - тією мірою, якою історія біблійних перекладів може розглядатися як частина історії біблїєстики. Зокрема, це авторські свідчення про мотиви та цілі такої праці; прямі та опосередковані посилання на джерела й методологію; ремарки щодо обставин опублікування перекладів; щодо намірів та планів автора тощо. Аналізу цих свідчень, а також деяких рис тексту українських псалмів М. Максимовича і буде присвячена наступна частина статті.

«Українська Псалтир» М. О. Максимовича як феномен вітчизняної біблїології та біблїєстики: кілька запитань до тексту. Спробуємо поставити бодай кілька запитань щодо віднайдених текстів українських псалмів М. О. Максимовича - питань, значущих саме для історії вітчизняної біблїїної науки. Так, спробуємо, бо наперед значимо, що достовірних джерел, звідки можна би почерпнути відповіді, небагато. Відзначаємо це, зважаючи і на майже відсутність авторських приміток чи коментарів до самих перекладів. Тож залишаються, передусім, самі тексти українських псалмів - цінність цього джерела як самодостатнього літературного явища не варто применшувати; до того ж ця цінність може навіть підвищитися при розгляді цих текстів у загальному контексті біблїїної книжності. По-друге, кажучи «майже» у попередньому твердженні, маємо на увазі згаданий уже фрагмент листування між М. О. Максимовичем та П. А. Вяземським, де Максимович, хоч і не вдаючись до розлогого коментування, все ж висловлює авторську позицію з низки питань, цікавих для цієї розвідки.

Перше з питань, що виникає при вивченні історії того чи того біблїїного перекладу, є питання

про текст Святого Письма, який став першоджерелом для перекладу. При цьому варто пам'ятати, що обрання «першотексту» у такому випадку зумовлюється особливостями місцевої культурно-конфесійної традиції, перекладацької методологічної парадигми (коли йдеться про академічний переклад) та, відповідно, особистими перевагами автора-перекладача. Визначити ж ймовірно першоджерело перекладу можна, звернувшись до культурного та релігійного контексту праці перекладача, врахувавши авторські та інші свідчення, а також узявши до уваги ті елементи й особливості (структурні, лексичні, художні тощо) перекладу, в яких могла би бути збережена пам'ять про біблійний «першотекст».

Пошук відповіді тут ускладнюється відсутністю прямих даних, у тому числі і авторських вказівок на текст-першооснову. Не можемо також достеменно стверджувати, чи використовував автор перекладу інші біблійні тексти (оригінальними мовами або у перекладах). Припущення, які можемо робити у цьому зв'язку, базуватимуться на врахуванні східно-християнського (православного) культурно-релігійного контексту поетично-перекладацької творчості Максимовича, а також на непрямих авторських свідченнях, що містяться у його публікаціях українських псалмів та листуванні з Вяземським.

Так, публікація в альманасі «Украинец» за 1859 рік відкривається епіграфом, в якості якого поданий текст Пс. 97:4-5 та Пс. 146:1, узятий з церковнослов'янської Біблії [22]. Порядок нумерації перекладених псалмів, як уже зазначалося, також відповідає порядку грецького православного канону Старого Завіту - Септуагінти, а відтак і порядку Біблії слов'янської.

Далі, у листі до Вяземського М. Максимович згадує поетичні переклади біблійних псалмів Симона Полоцького, А. П. Сумарокова, Г. Р. Державша. Цитує він і передмову до російського перекладу Псалтирі. Максимович демонструє також і знайомство з українськими біблійними поетичними перекладами Т. Г. Шевченка, проте намагається підкреслити своєрідність власних текстів порівняно з Шевченковими [23].

Виходячи з аналізу наведених свідчень і сприймаючи їх як непрямі авторські вказівки, на даному етапі можемо припустити, що серед імовірних першоджерел перекладу псалмів українською мовою для М. Максимовича могла бути передусім церковнослов'янська Біблія. Міг використовувати Максимович і російський переклад Псалтирі: маємо достатньо підстав твердити, що це міг бути переклад відомих діячів Російського біблійного товариства, гебраїста протоієрея Герасима Павського та митрополита Московського Філарета (Дроздова), виданий у Петербурзі 1822 року

[24]; автором цитованої Максимовичем передмови якраз і був митрополит Філарет. Це стосовно самого біблійного тексту як першоджерела для перекладу.

З другого боку, не виключене використання інших поетичних перекладів біблійного тексту, особливо Псалтирі. Серед таких текстів могли бути: твір Симеона Полоцького (йдеться, очевидно, про «Псалтырь рифмотворную» 1680 р.), парафрази А. П. Сумарокова (зокрема, «Из 145 Псалма», опубліковано 1787 р.) та Г. Р. Державина (поема «Бог», або «Величию божию», видана 1792 р.), а також поетичні переклади Т. Г. Шевченка (як-от «Псалми Давидові» - десять поетичних перекладів-переспівів біблійних псалмів: 1-го, 12-го, 43-го, 52-го, 53-го, 81-го, 93-го, 132-го, 136-го, 149-го, які були вміщені Шевченком у рукописній збірці «Три літа» у грудні 1845 р.) [25].

Однак питання, чи мало місце у цьому випадку використання доробку Т. Шевченка, а також більш ранніх авторів, є відкритим. Тож залишається актуальним для подальших розвідок уточнення цього припущення, а також детальніший аналіз відповідності українських псалмів Максимовича з боку їх структурної, лексично-синтаксичної, образотворчої, ідейно-сміслової відповідності ймовірному першоджерелу або першоджерелам.

Ще одне питання, яке видається важливим з точки зору наукової біблеїстики, це питання про жанровий характер означених текстів. Якого роду біблійним перекладом є ці тексти? «Справжнім» перекладом, виконаним з дотриманням академічних вимог до дослівного чи то смислового перекладу з точки зору добору джерел, перекладацьких методологій тощо? Чи поетичним парафразом-переспівом? Або ж відносно самостійним текстом «за біблійними мотивами», різновидом літературно-художньої інтерпретації Святого Письма? Задаємося цим питанням, пам'ятаючи насамперед про відсутність достовірних фактів, що вказували б на систематичну та професійну працю М. Максимовича на ниві перекладання Святого Письма (адже наявність фактів саме про таку працю І. Максимовича, як пам'ятаємо, свого часу схилила нас до прийняття помилкової версії стосовно авторства українських псалмів 1859 року). У пошуках же відповіді доведеться спиратися на прямі та непрямі свідчення самого М. О. Максимовича. Умовно поділимо їх на дві групи. Перша представлена одним, щоправда, доволі важливим свідченням - авторським визначенням жанру українських псалмів, поданим в авторській же атрибуції. Так, у альманасі «Украинец» за 1859 р. добірку українських псалмів Максимович назвав: «Псалмы, переложенные на украинское наречие» (*курсив наш* - С. Г.) [26].

Вжитий автором російський термін «переложение», попри можливі смислові його варіанти та ситуативні значення (у тому числі інколи і в сенсі «перевод», тобто переклад) тут скоріше за все може вказувати на парафраз, літературну обробку біблійного тексту українською мовою. Тим більше, що у контексті церковнослов'янської літургійної культури претензія чи мотив передавати біблійний текст через точний переклад національною мовою є доволі послабленими. Традиційно вважалося, що найточніша передача тексту Святого Письма відбувається саме через його літургійне прочитання-відтворення, тож – саме церковнослов'янською мовою. Створення «переложения»-парафраза – як-от у даному випадку – могло мати культурно-просвітницький та естетичний сенс, додатковий до релігійно-навчального й богослужбового значення слов'янського біблійного тексту, вживаного за літургією.

Це наше міркування загалом підтверджується другою групою свідчень, яку можемо реконструювати, аналізуючи висловлювання М. Максимовича у тому ж листуванні з Вяземським. Максимович, визначаючи там власні особисті мотиви та цілі у справі перекладання-«перекладення» псалмів українською мовою, також наголошує радше на мотивах громадянсько-просвітницьких та художньо-поетичних. Автор не претендує на академічність свого перекладу, підкреслюючи його художньо-поетичне та морально-виховне значення. Орієнтовною аудиторією цього переспіву є не стільки літургійне зібрання або академічна громада, скільки простий народ, схильний сприймати високі духовні істини крізь призму морально та художньо настановленого світосприйняття.

М. Максимович розрізняє власне біблійні переклади та віршовані «переложения»; з приводу перших він навіть визнає, що українські переклади Євангелія та Псалтирі йому не відомі. Свою ж творчість Максимович зближує з поетичним наслідуванням біблійного тексту, кажучи про «подражание псалмопевцу Давиду» [27]. Хоча, слід зазначити, що Максимович все ж задекларував своє прагнення до найточнішої передачі смислу в своєму віршованому перекладі: порівнюючи свій опус із поетичними парафразами Т. Шевченка, він підкреслює більшу смислову близькість своєї версії псалмів до біблійного оригіналу [28].

Нарешті, низка питань, які варто було б поставити у межах цієї розвідки, стосуються загальної структурної конфігурації та ідейно-смислового наповнення перекладу М. Максимовича. Зокрема: чи був його вибір псалмів для перекладу випадковим, чи існувала тут якась закономірність? Коли так, то які саме ідейні, образотворчі,

стилістичні особливості тих чи тих розділів старо-завітної Псалтирі визначили цей вибір? Чи існує зв'язок між цим вибором та ідейним спрямуванням наукової, культурно-просвітницької позиції Максимовича, його громадською позицією, зокрема патріотизмом, народництвом, українським культуртрегерством («українофільством», як говорить сам Максимович) тощо?

Адже прагнення до української своєрідності, «своєнародности» у сприйнятті біблійного слова є у М. Максимовича не тільки виявом етнографічно забарвленої інтелігентсько-дворянської поблажливості до «простих людей», а й ідейно забарвленим воно виступає у символічному контексті національного культуротворення. Так, бажаючи присвятити свої майбутні, плановані видання українських псалмів Острозькому братству [29], Максимович дбає не лише про просвіту та підвищення духовного рівня простого українського люду. Він вочевидь прагне ввести свою працю до символічного поля вітчизняної біблійної книжності. Адже вибір Острога, Острозького братства не є випадковим; він зближує сучасне авторів прочитання біблійного слова українською мовою із давнім духовно-культурним звершенням. А саме: зі створенням Острозької Біблії 1581 року – повного слов'янського першодруку, виконаного на ґрунті православного духовного до-свіду, але у відповідь на новочасні європейські вимоги та виклики, а також з урахуванням русько-староукраїнської мовно-культурної своєрідності.

А той факт, що Максимович послався на передмову до російського перекладу Псалтирі, де митрополит Філарет (Дроздов) обґрунтовував цінність і необхідність перекладання Святого Письма рідною для віруючих мовою, може свідчити про намагання відшукати ідеологічне підґрунтя для емансипації української мови як мови високої культури та духовності (аналогічно тому, як Філарет (Дроздов) тоді ж боровся за емансипацію російської мови у церковно-релігійній сфері).

Видається, що висвітлення ідейно-смислових акцентів у поетичних перекладах біблійних псалмів М. Максимовича, у тому числі і через зіставлення їх з біблійним оригіналом, допомагають нам глибше збагнути як цілі та мотиви культурних зусиль самого Максимовича, так і характер можливих смислових та ідейних трансформацій, що сталися з біблійним текстом внаслідок Максимовичевого «переложения». Відповідно зрозумілішими стануть і ймовірні причини тих колізій, які супроводжували свого часу публікацію «української Псалтирі» і про які згадує сам автор.

Нижче у вигляді додатку представимо один із цілої низки документів, що можуть дати небезцінний текстуальний матеріал для подальшого

аналізу «українських псалмів» М. О. Максимовича та пошуку відповідей на запитання, порушені у цій розвідці. Це - уже цитований постскриптим листа М. О. Максимовича до П. А. Вяземського від 18 березня 1869 року.

Додаток

Постскриптим до листа М. О. Максимовича до П. А. Вяземського від 18 березня 1869 р., опублікованого разом з пізнішими редакторськими примітками в: Письма М. П. Погодина, С. П. Шевырева и М. А. Максимовича к князю П. А. Вяземскому 1825-1874 годов (из Остафьевского Архива). Изданы с предисловием и примечаниями Николая Барсукова. - С.-Петербург: Тип. М. Стасюлевича, 1901.-С. 202-204; 217-220 (примітки).

[С. 202]

18 марта 1869 года. Михайлова-Гора.

[С. 203]

P.S. в Москве, в 1857 году, вы видели и одобрили мой опыт переложения псалмов на украинское наречие. Препровождаю к вам еще один, не напечатанный нигде, псалом 103. Одобрите ли его?.. В моем *Украинце*, изданном в Москве 1859 г., напечатано было 29-ть. А в *Галичанине* 1867-го помещено еще 5-ть, которые удачнее прежних; но в Киеве так боятся и не любят украинофильства (обращенного самими же в гороховое пу-гало), что даже тех *пяти* псалмов, которые думал было я поместить в *Украинце* 1864 года, не дозволили; а ведь в предисловии к русскому переводу Псалтыри сказано: бог, благоволивый святому Слову Своему быть проповедану на *всех языках и наречиях!* Пусть не дозволяют переложений Евангелия и псалтыри на украинское наречие (которые, впрочем, неизвестны мне); но чтобы не позволять и стихотворных переложений

псалмов - это уже из рук вон! Тогда мне придется этот 103 псалом назвать: подражанием Державину «Величию божию» или Сумарокову, а не псалмопевцу Давиду!

Псалмы, переведенные Симеоном Полоцким, некогда взростили поэта Ломоносова. Может быть, и моим псалмам суждено впоследствии зарониться в душу какого-нибудь крестьянина-украинца зерном горчичным и дать ей поэтическое настроение. Я желал бы напечатать особою книжкою псалмов двадцать, - которые переведены удачнее прочих, - и посвятить эту книжку Острожскому братству, чтобы там, в Остроге, своя народная, местная речь слышалась не в одних простых и часто недобрых песнопениях, но и в посвященных хвалению Господа-Бога. Прошу вас передать эту мысль графине Антонине Дмитриевне (*Блудовой* - прим. редактора), угодна ли будет она ей?.. В таком разе я приготовил бы к изданию и прислал бы ей те из моих переводов. Которые при новом чтении их найду удачнее прочих; а в Петербурге, не то что в Киеве - напечатать позволят, - ибо позволяют печатать

[С. 204]

и Шевченковы переводы псалмов, лучшие моих стихом, но более отдаленные смыслом. Впрочем, если мое намерение и вам, и графине Блудовой покажется излишним, я спокойно с ним расстаюсь, как и со многими другими налетающими на душу помышлениями²⁴⁾.

[С. 220]

прим. 24) 25-го июня 1869 года, из Петергофа, князь Вяземский писал Максимовичу: «Очень одобряю занятия ваши по переводу Псалмов. Во-первых, есть для вас наслаждение в вашем труде, а это - главное; во-вторых, этот труд, как вы говорите, может со временем послужить зерном горчичным отозваться в поэтической душе отважного мальчика и грядущего поэта»...

1. Див.: І. Пулюй - П. Куліш. Подвижники нації: 36. ст. за заг. ред. проф. В. Шендеровського.-К.: Рада, 1997; *Пляцко Р.* Шоб Слово Боже українською звучало. Співпраця Івана Пулюя та Пантелеймона Куліша над перекладом Біблії// Іван Пулюй. Молитовник. Псалтир.- К., 1997; *Гайда Р., Пляцко Р.* Іван Пулюй. 1845—1918. Життєво-бібліографічний нарис—Л.: Видання НТШ, 1998.
2. Див.: *Горбач О.* Мовостиль новітніх перекладів Святого Письма українською пародією мовою XIX-XX віків // Науковий конгрес у тисячоліття хрещення Руси-України. 36. мовознав. комісії.- Мюнхен, 1988.- Т. 1. — С. 29-98; *Босчко В.* Слово про перше видання української Біблії. Передмова до: Новий Завіт, Псалми, Притчі Соломона. Симфонія.- Л., 1998; *Рокницький О.* Перший повний український переклад Біблії // Пам'ять століть.- 2002.- № 4.- С 59-67.
3. Див.: *Жукалюк М., Степовик Д.* Коротка історія перекладів Біблії українською мовою.- К.: Українське Біблійне Товариство, 2003.
4. Г о д і ш е в І н т е р н е т - в е р с і ї г і р : // bpc056-1.psy.msu.ru/~fam/books/dict/dictO.html, згодом hUp://ww\alexandrmn.ru/books/dict/

- а н і н і в і н в и д а н и й : *Мешь Александр, прот.* Библиологический словарь: В 3 т.- М.: Фонд им. прот. Александра Меня, 2002.
5. *Головащенко С. І.* Біблеїзнавство. Вступний курс.-К.: Либідь, 2001,-496 с.
6. Див.: *Титов Хв.* Стара вища освіта в Київській Україні. XVI - поч. XIX в.-К., 1924.-С. 378.
7. Див.: *Чистович И. А.* История перевода Библии на русский язык: Репр. воспроизв. изд. 1899 г.-М.: Российское Библейское Общество, 1997.- С. 317-318; відгук проф. Д. А. Хвольсона див.: Дело конференции Санкт-Петербургской Духовной Академии за 1860 г.- № 26.
8. Труды КДА.- 1861.-т. 1.-№] (январь).-С. I — I I ; 1-58.
9. *Головащенко С. І.* Київська духовно-академічна традиція XIX- початку XX ст. в історії вітчизняного біблеїзнавства // Наукові записки НаУКМА.- К.: Вид. дім «KM Academia», 2001.-Т. 19: Філософія та релігієзнавство.- С. 90.
10. Труды КДА.- 1861.- Т I.- № 4.- С 503-504.
11. Див.: *Модзалевский В. Л.* Малороссийский родословник. - Киев: Типо-Литография «С. В. Шульженко», 1912.- Т. 3.- С. 337.

12. Труды КДА- 1861.- Т I.- № 4.- С 497; *Модзалевський В. Л.* Вказ. праця.- С. 336.
13. Див.: Биограф, словарь профессоров и преподавателей имп. Моск. ун-та. Ч. 2л.- М., 1855.- С. 1-22; Юбилей пятидесятилетней учено-литературной деятельности Михаила Александровича Максимовича (1821-1871).- К., 1871- 74 с; *Пономарев С.* Михаил Александрович Максимович: Биографический и историко-литературный очерк.- СПб.: Печатня В. И. Головина, 1872.- 75+ XX с; *Соболевский А. М.* Максимович Михаил Александрович // Биограф, словарь профессоров и преподавателей имп. Ун-та св. Владимира (1834-1884).- К.: Унив. тип., 1884.- С. 379-397; *Титов А.* Биографический очерк М. А. Максимовича // Чтения в имп. Обществе истории и древностей российских при Моск. ун-те.- 1887.-Кн. 1.-С. 119-128; *Лобода А. М.* Заслуги М. А. Максимовича в области языка и словесности.- Киев, 1905; статті про М. О. Максимовича див.: *Брокгауз Ф. А., Эфрон И. А.* Энциклопедический словарь-СПб., 1896.-Т. XVIII.-С. 442-443; Большая энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания / Подред. С. Н. Южакова.- СПб., 1903.-Т. 12.-С. 524-525.
14. Малороссийские песни:- В 4-х книгах, с предисловием, словарем и объяснительными примечаниями.- М., 1827.- I т.- 234 с; Украинские народные песни, изданные Михаилом Максимовичем.- Ч. 1.- Кн. I: Украинские думы; Кн. II: Песни козацкие былевые; Кн. III: Песни козацкие бытовые.- М.: Унив. тип., 1834.- 180 с; Сборник украинских песен, издаваемый Михаилом Максимовичем.- К.: Тип. Теофила Гликсберга, 1849.-Ч. I- 114 с.
15. *Рокцицкий О.* Вказ. праця.- С. 60.
16. *Сулима В.* Біблія і українська література.- К.: Освіта, 1998.- С. 221; і назва, і місце публікації М. Максимовича подані тут неправильно.
17. Українські письменники: Біобібліографічний словник.- К.: Держ. вид-во худож. літ-ри, 1963.-Т. 2: Дожовтневий період (XIX - поч. XX ст.).- С 677.
18. *Украинец II* Альманах, издаваемый Михаилом Максимовичем.- Книжка первая.- М.: Типография Каткова и комн., 1859.
19. Письма М. Н. Погодина, С. П. Шевырева и М. А. Максимовича к князю П. А. Вяземскому 1825-1874 гг. (из Остафьевского архива) / Изд. с предисл. и прим. Николая Барсукова.- СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1901.- С. 202-204.
20. Галичанин: Науково-белетристичная прилога до «Слова» / Ред. Б. А. Дідицький.- Львов: Друкарня Ставропігійської, 1867.-Рочник I.-Числа: Ю-те.-С. 145-146; П-те.-С. 161-162; 12-те.-С. 177-178.
21. Письма М. Н. Погодина, С. П. Шевырева и М. А. Максимовича к князю П. А. Вяземскому.- С. 217-220.
22. Див.: *Украинец...*- С. 2.
23. Письма М. Н. Погодина, С. П. Шевырева и М. А. Максимовича к князю П. А. Вяземскому.-С. 203-204.
24. Див.: *Чистович И. А.* История перевода Библии на русский язык.- С. 323-326.
25. Див.: *Домашовець В.* Псалми Давидові в поетичних творах Тараса Шевченка.- Оттава, 1992; *Сулима В.* Біблія і українська література.- К.: Освіта, 1998.- С. 200-202; *Радуцький В.* Псалми Давидові Тараса Шевченка очима перекладача.-К.: Сучасність, 1994.-№ 3; *Шевченко Т.* Давидові псалми. Давньослов'янські тексти, українські переклади.- К., 2000.
26. *Украинец...*-С. 1.
27. Письма М. Н. Погодина, С. П. Шевырева и М. А. Максимовича к князю П. А. Вяземскому.- С. 203.
28. Там само.- С. 204.
29. Там само.- С. 203.

Sergiy Golovashchenko

**THE «UKRAINIAN PSALTER» BY MYKHAILO MAKSYMOVYCH
AS A PHENOMENON OF HOME BIBLICISTIC TRADITION:
SOME QUESTIONS TO THE TEXT**

The article is focused on some insufficiently explored pages from the history of Ukrainian translations of the Bible.